

Moderne partikkelfysikk

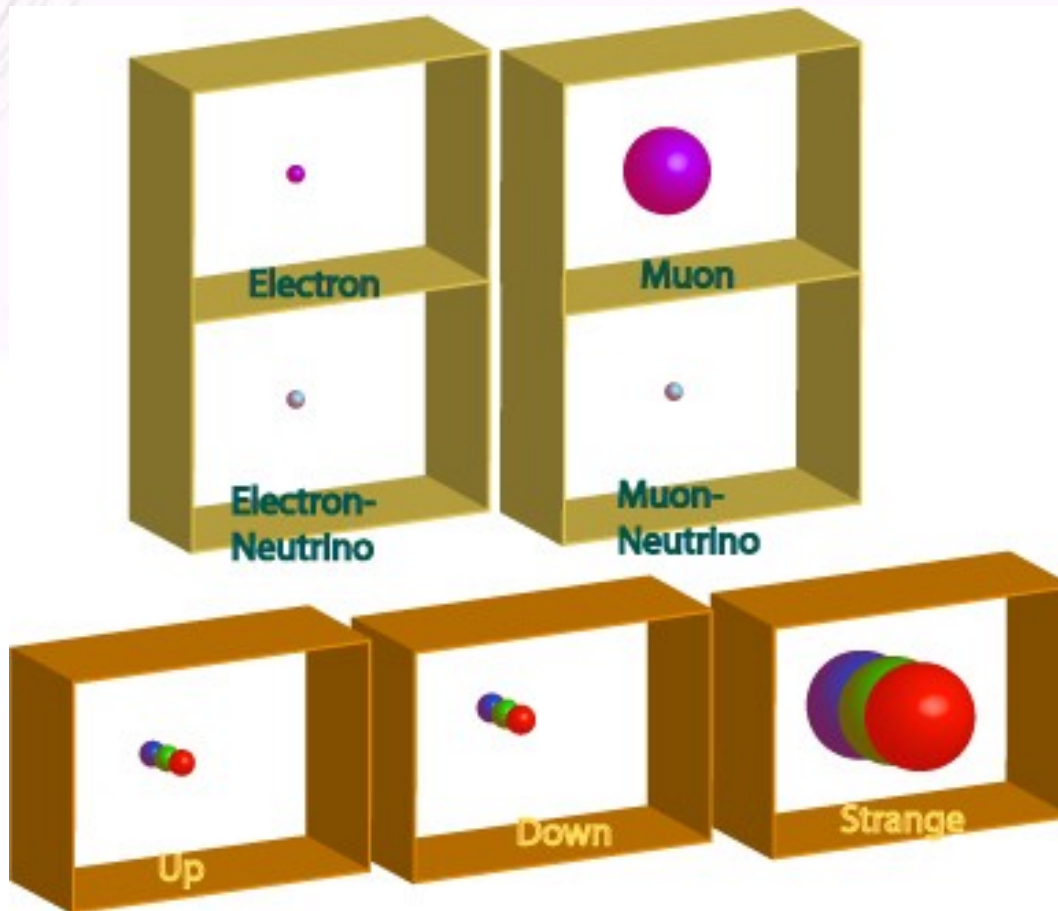
- Studier av materiens minste byggestener og av kreftene mellom dem
  - Eksperimentelt, ved å se på kollisjoner mellom partikler.
  - Teoretisk, ved å utvikle modeller og regne ut hva som skjer.

Ingredienser (fra forrige time)

- Kvarker
- Leptoner
- Vekselsvirkningspartikler
- Men hvor mange?

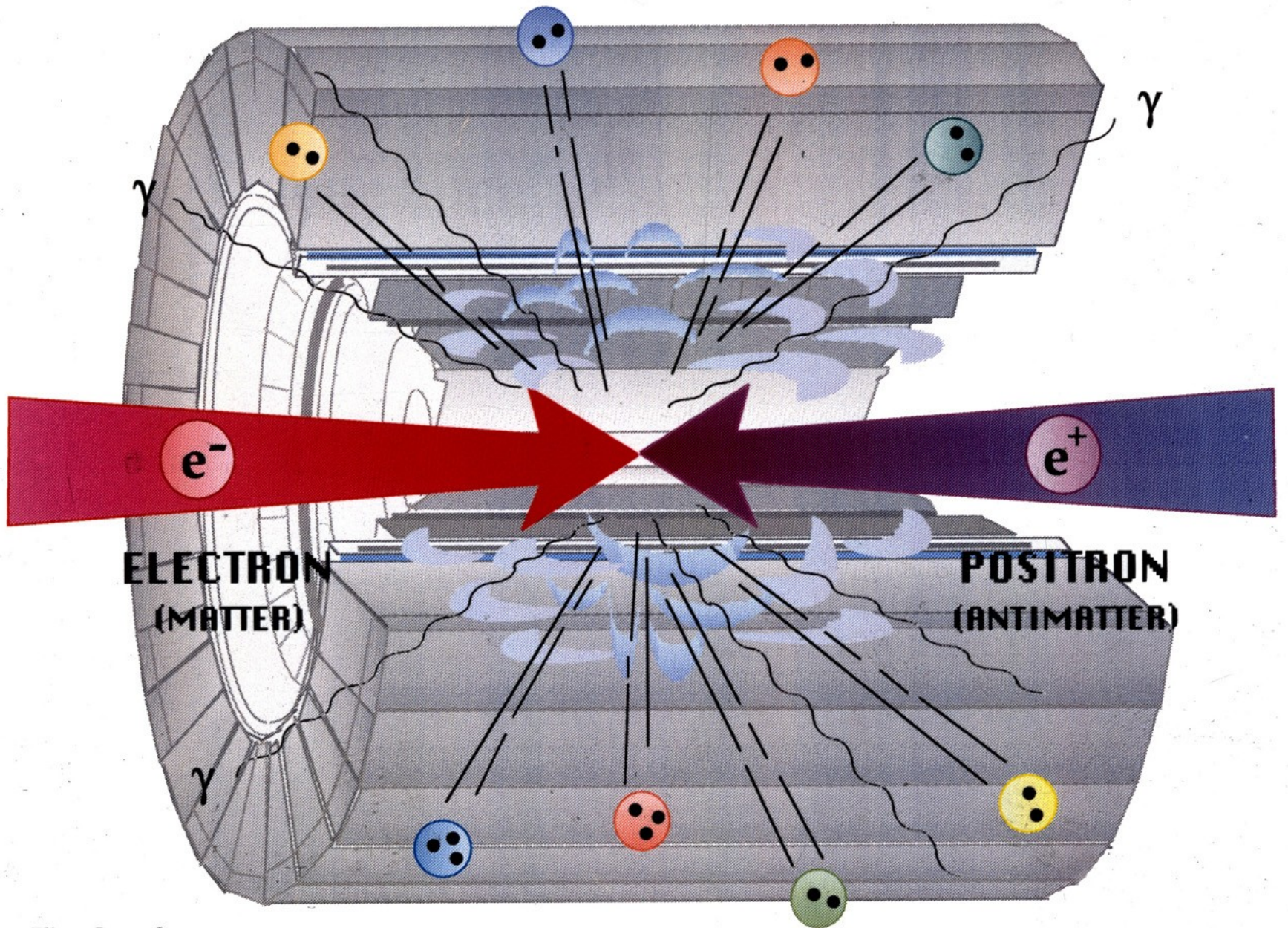
1973

LEPTONS

QUARKS

Partiklers levetid

Heisenbergs usikkerhetsrelasjon

$$\Gamma \tau = \Delta E \Delta t \geq \hbar$$

Partikkelvidde

Er en sum av *delvidder* som gir sannsynlighet til henfall til forskjellige slutt-tilstander

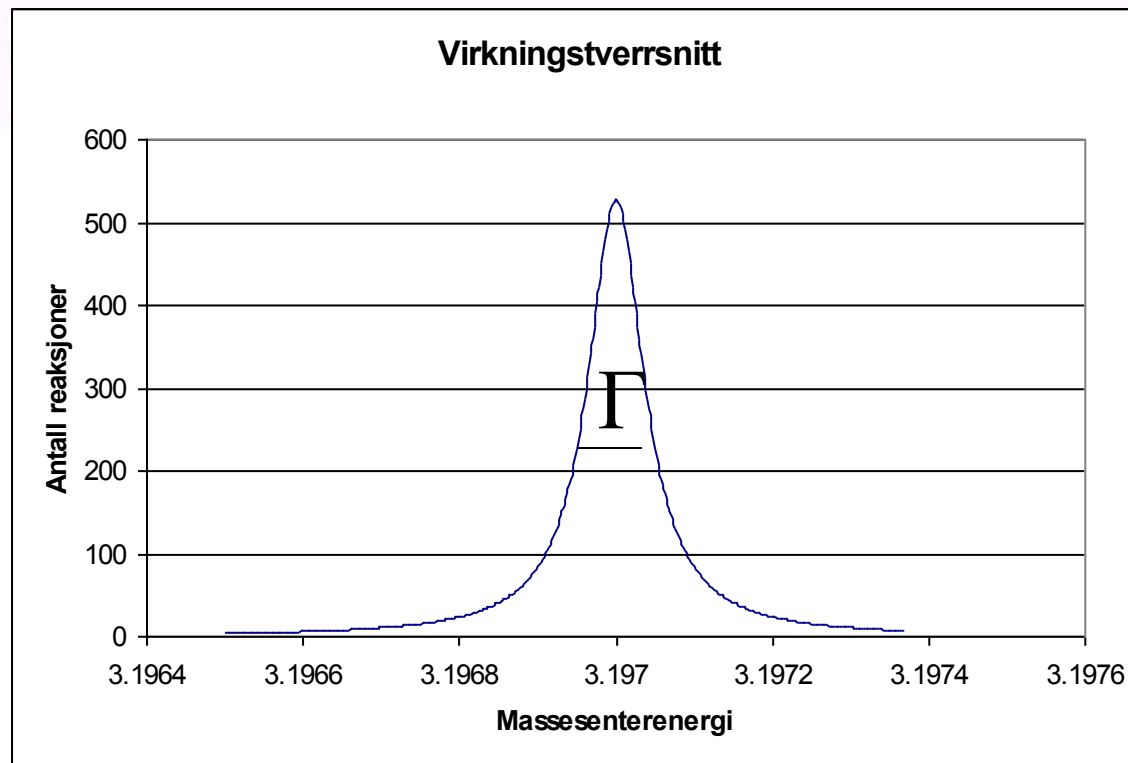
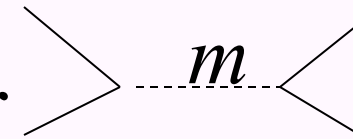
$$\Gamma = \frac{\hbar}{\tau} = \frac{6.5 \cdot 10^{-22} \text{ MeVs}}{\tau}$$

$$\Gamma = \Gamma_1 + \Gamma_2 + \Gamma_3$$

$$Br_i = \frac{\Gamma_i}{\Gamma}$$

Resonans

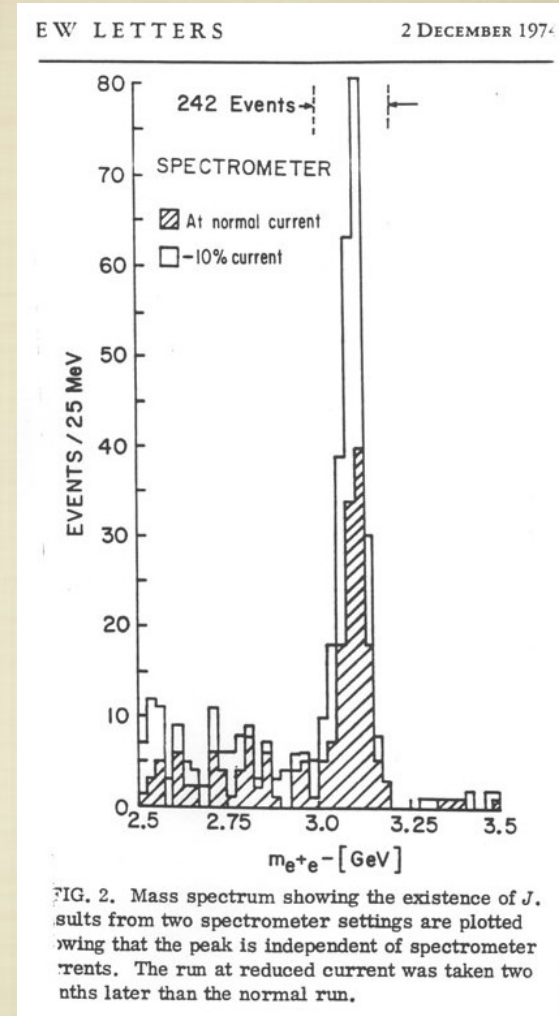
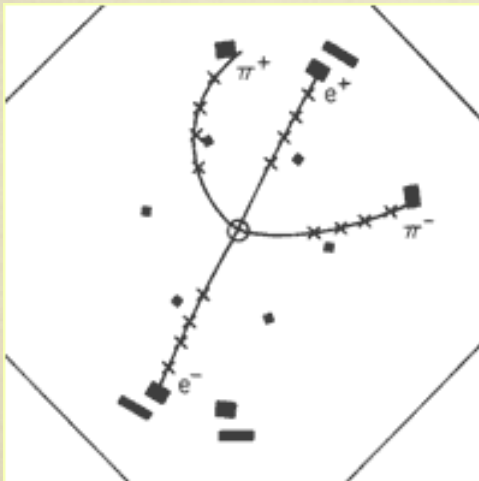
$e^+ e^- \rightarrow (\text{kvarker}) \rightarrow \text{hadroner}$

And the charm quark was to be discovered soon afterwards :

The NOVEMBER REVOLUTION (11 November 1974)

Two groups discovered $\sim$ simultaneously a new particle, which they called '**Psi**' at SLAC (Burt Richter) and '**J**' at Brookhaven (Sam Ting).

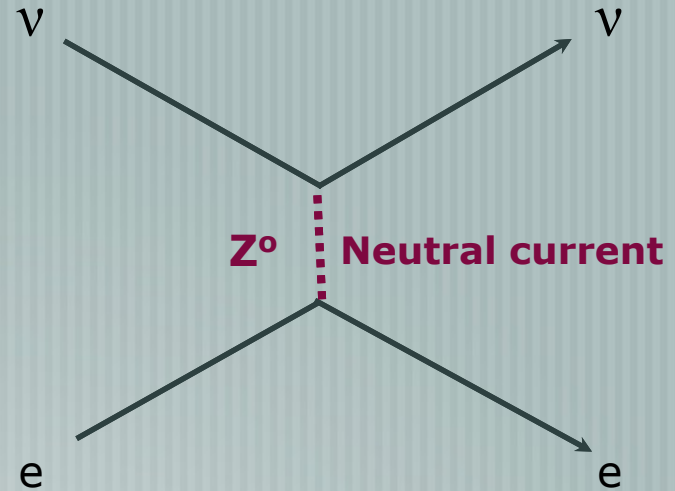
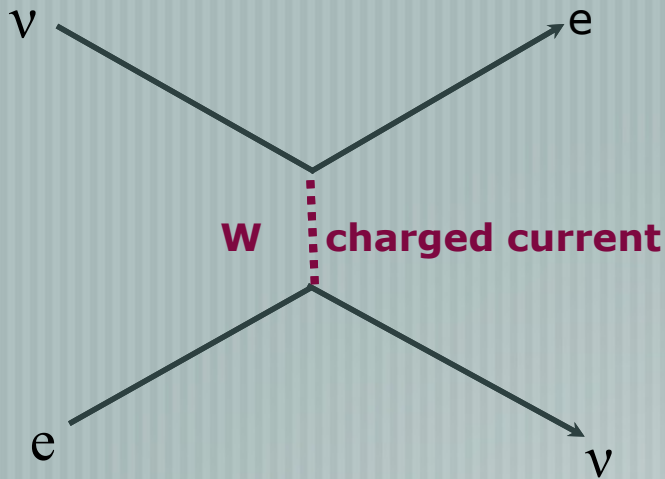

The J/ψ resonance was 'long-lived' ($\sim 10^{-20}$ sec). It could only decay by weak interactions, preferably into an s -quark. This explains the narrow peak.

Fields

Electroweak Interaction

1968

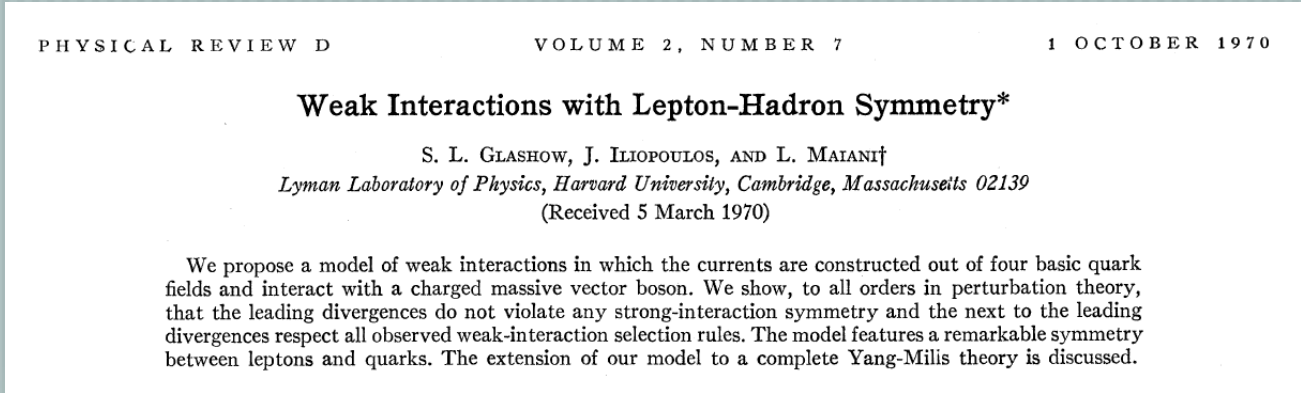

Glashow, Salam, Weinberg (1968) - Electroweak Force

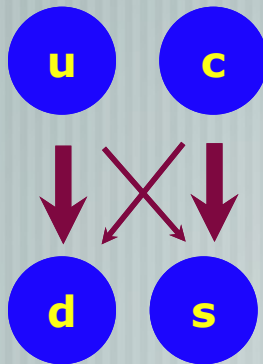
- The electromagnetic and weak interaction are different aspects of the same 'electroweak' force
- All quarks and leptons have a 'weak' charge
- There should be a 'heavy photon' (Z^0) and two charged vector boson ($W^\pm$) of mass ~ 50 - 100 GeV
- They acquire their mass by the interaction with the (new) "Higgs field" H.
- There are only 'left-handed' interactions

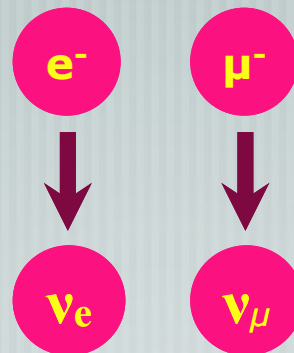
Milestone paper (Glashow, Iliopoulos, Maiani)

Quarks

Leptons

This was now called the 'Standard Model' (with two families)

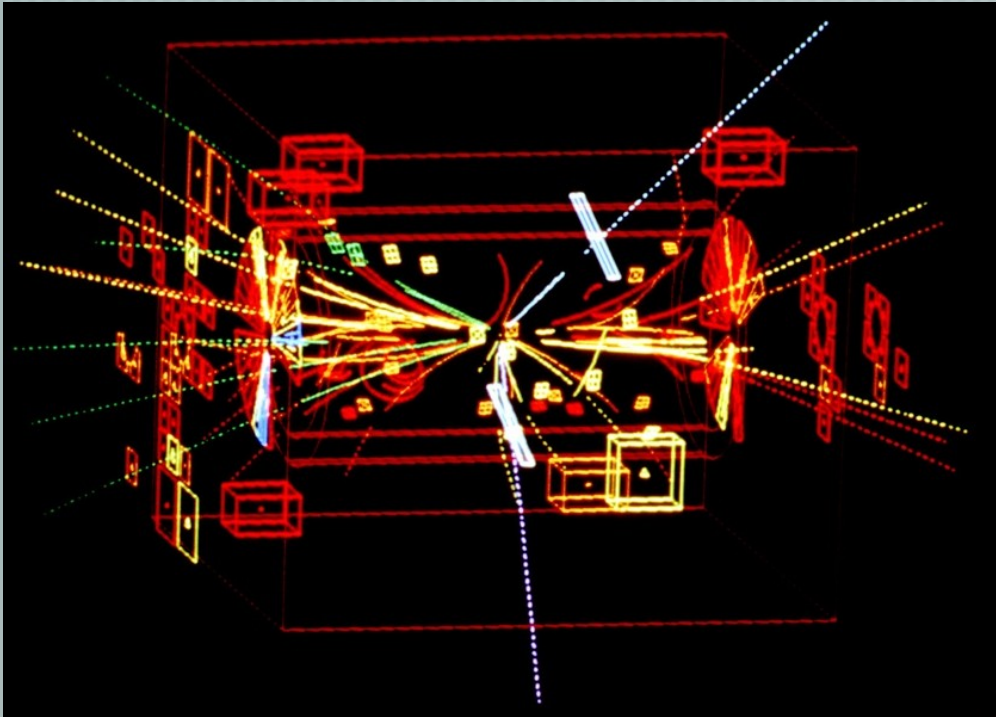
Fields

Electroweak Interaction

1983

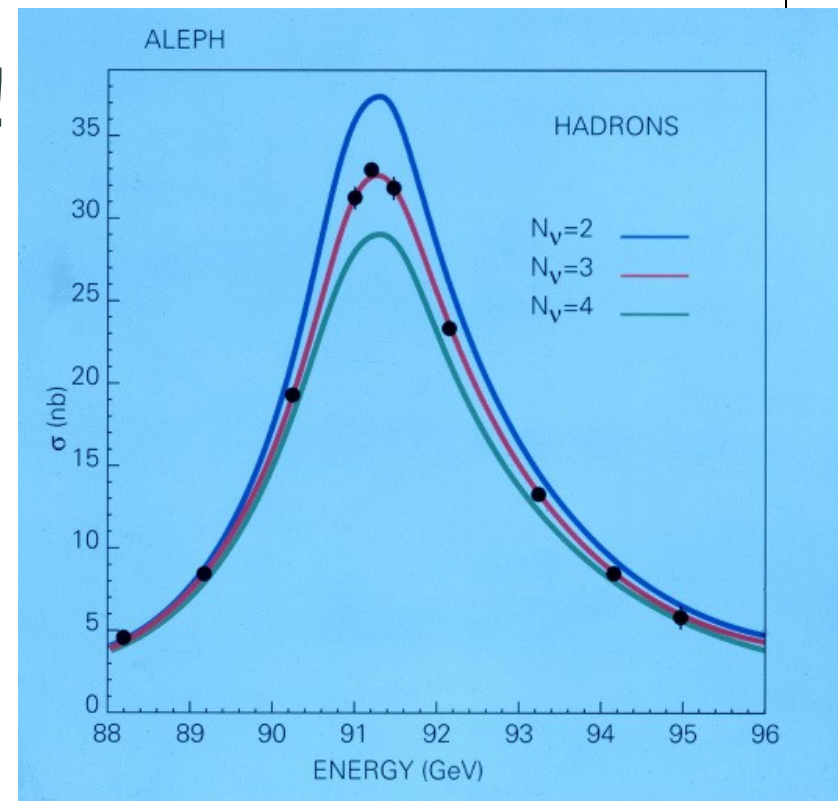
Discovery of the W, Z bosons at CERN (1983)

(Carlo Rubbia - leader of UA1 collaboration, and proponent of proton-antiproton collider in SpS)
(Simon van der Meer - inventor of stochastic beam cooling)

Siden ble en generasjon til funnet!

- Vil vi finne fler?
- Sannsynligvis ikke!

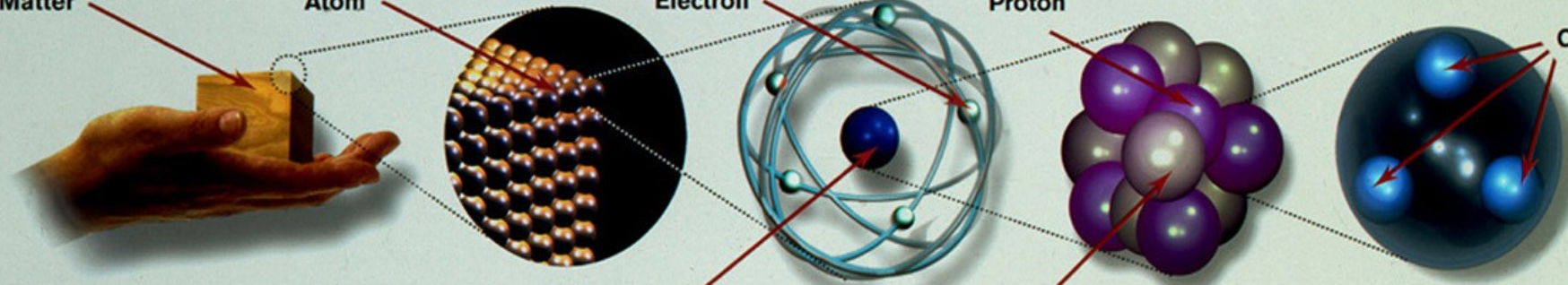
Matter

Atom

Electron

Proton

Quarks

Matter particles

All ordinary particles belong to this group

LEPTONS

	LEPTONS	
FIRST FAMILY	Electron Responsible for electricity and chemical reactions; it has a charge of -1 	Electron neutrino Particle with no electric charge, and possibly no mass; billions fly through your body every second
SECOND FAMILY	Muon A heavier relative of the electron; it lives for two-millionths of a second 	Muon neutrino Created along with muons when some particles decay
THIRD FAMILY	Tau Heavier still; it is extremely unstable. It was discovered in 1975 	Tau neutrino not yet discovered but believed to exist

These particles existed just after the Big Bang. Now they are found only in cosmic rays and accelerators

QUARKS

QUARKS	
Up Has an electric charge of plus two-thirds; protons contain two, neutrons contain one 	Down Has an electric charge of minus one-third; protons contain one, neutrons contain two
Charm A heavier relative of the up; found in 1974 	Strange A heavier relative of the down; found in 1964
Top Heavier still 	Bottom Heavier still; measuring bottom quarks is an important test of electroweak theory

Force particles

These particles transmit the four fundamental forces of nature although gravitons have so far not been discovered

Gluons

Carriers of the **strong force** between quarks

Felt by: quarks

The explosive release of nuclear energy is the result of the **strong force**

Photons

Particles that make up light; they carry the **electromagnetic force**

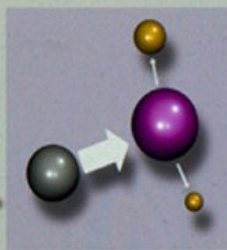

Felt by: quarks and charged leptons

Electricity, magnetism and chemistry are all the results of **electro-magnetic force**

Intermediate vector bosons

Carriers of the **weak force**

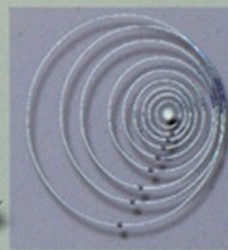

Felt by: quarks and leptons

Some forms of radio-activity are the result of the **weak force**

Gravitons

Carriers of **gravity**

Felt by: all particles with mass

All the weight we experience is the result of the **gravitational force**

Higgsmekanismen

- Mekanisme for å gi alle partikler *masse*
- Forutsier en ny partikkel, higgspartikkelen, men sier ikke mye om dens egen masse.
- Eksperiment viser at den må være tyngre enn ca 114 GeV
- For gitt masse så kan imidlertid produksjons og henfallsannsynligheter beregnes i Standardmodellen
- Derfor kan Standardmodellen etterprøves.

Standardmodellen (SM) oppsummert

- Tre *og bare tre* generasjoner kvarker og leptoner.
- Forening av elektromagnetisme og svake kjernekrefter.
- Litt asymmetri mellom materie og antimaterie (CP brudd) på en selvkonsistent måte
- En mekanisme for å gi partiklene masse
- Ingen jordiske observasjoner bryter med SM, Standardmodellen er en stor suksess!

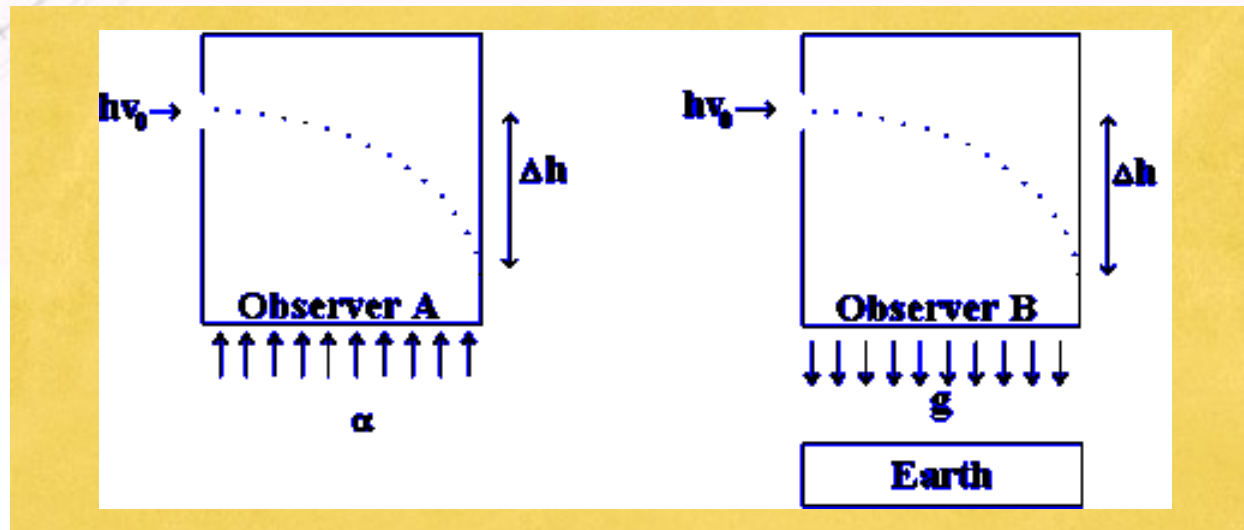
Ubesvarte spørsmål

- Mekanismen for å gi partiklene masse må bekreftes av eksperiment, d.v.s: vi må finne higgspartikkelen.
- S.M. kan ikke forutsi verdier av massene.
- Hvorfor er elektron og protonladningene like?
- Hvorfor ingen antipartikler i universet? (CP-bruddet vi observerer er for lite til å forklare)
- Kan vi få med gravitasjon i en enhetlig teori?

UT I VERDENSROMMET!

- Mørk materie
- Universets ekspansjon
- Mørk energi

Equivalence Principle

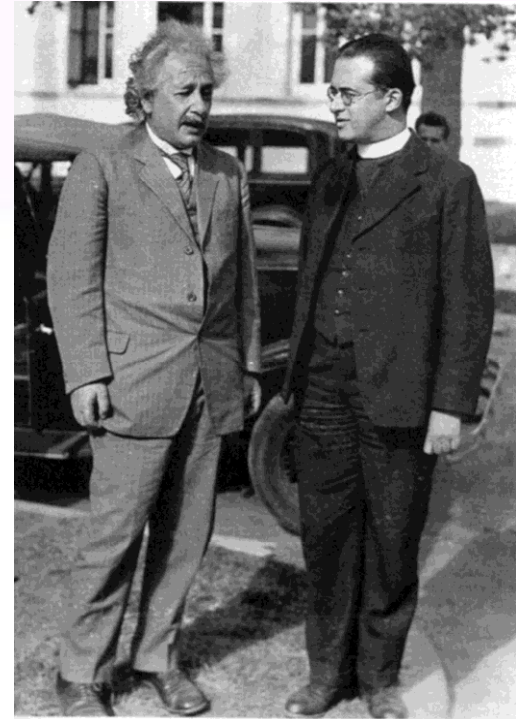
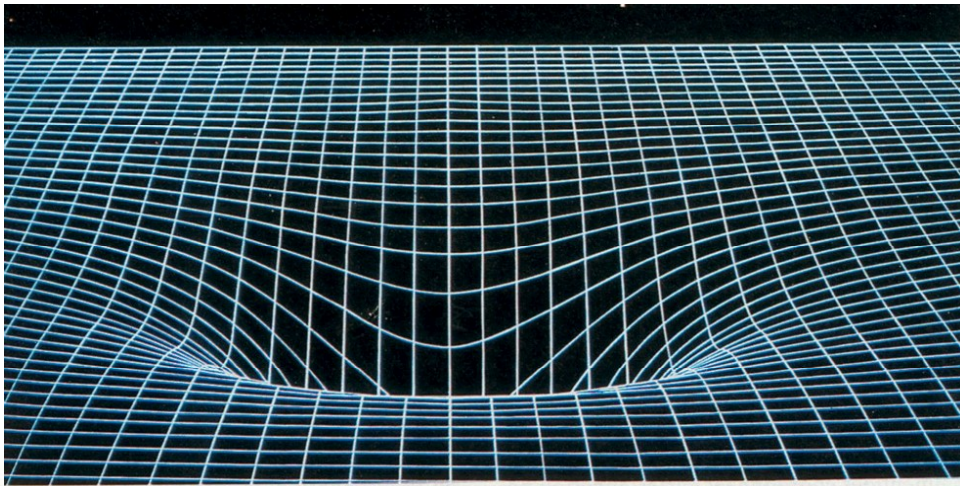

Universe

1915

Light rays define the shortest path in space.
Accelerated elevator: light follows a parabolic path.
Gravitational field: light path must be bent!
Space and time must be curved.

Albert Einstein (1916-15) - General Relativity

Mørk materie

Definisjon: Materie som nesten ? bare føler gravitasjonskraften. Ingen spor i form av synlig stråling

Galaktiske rotasjonskurver viser at

$$\frac{mv^2}{r} \neq G \frac{mM}{r^2}$$

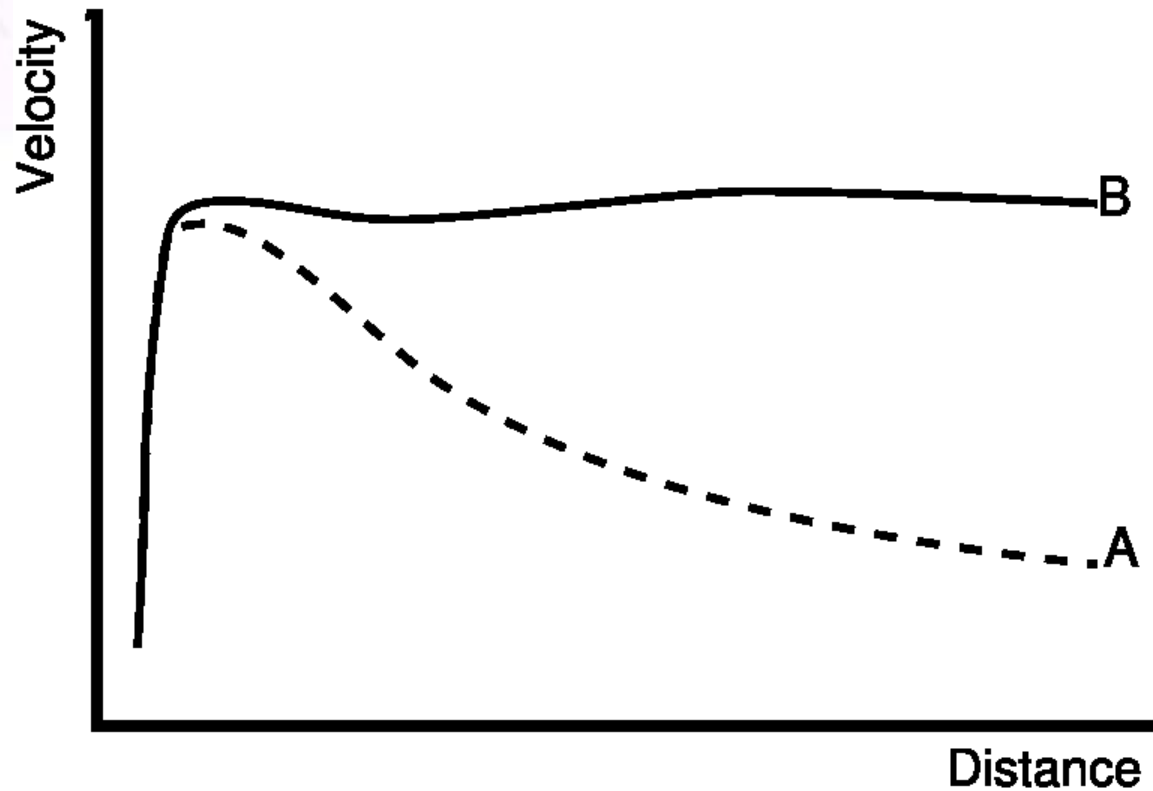
Må enten modifisere Newtons gravitasjon eller innføre mørk materie i galaksenes ytterområder

Rotasjons hastighet som funksjon av avstand til galaksens sentrum.

A: uten mørk materie

B: Observasjon

Dopplereffekt (rød/blå-forskyvning)

$$z = \frac{\lambda_{mottatt} - \lambda_{utsendt}}{\lambda_{utsendt}} \approx \frac{v}{c} \quad (\text{for "små" hastigheter})$$

Hubbles lov: $v=H_0d$

Objektene i universet fjerner seg fra oss med en hastighet som er proporsjonal med avstanden.

Proporsjonalitets"konstant":

$$H_0 = (71 \pm 3) \text{ km/s/Mpc}$$

(1 pc = 3,26 lysår)

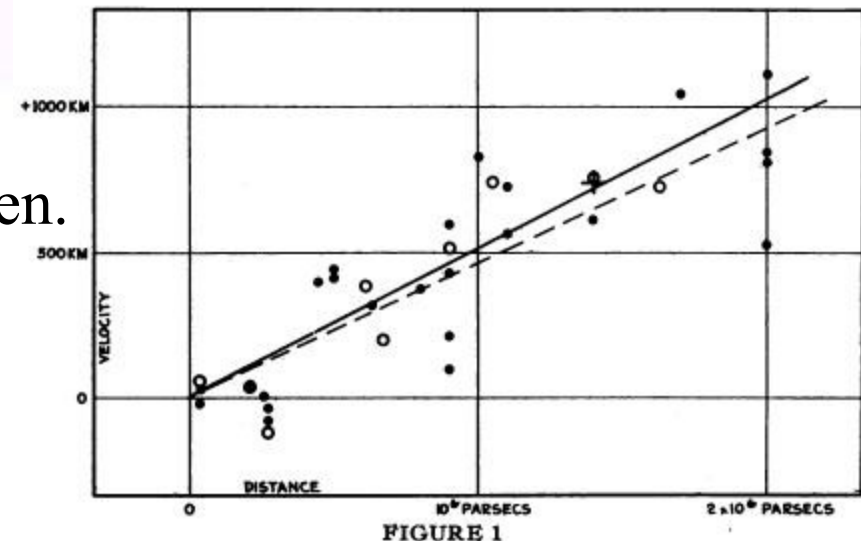

FIGURE 1
Velocity-Distance Relation among Extra-Galactic Nebulae.

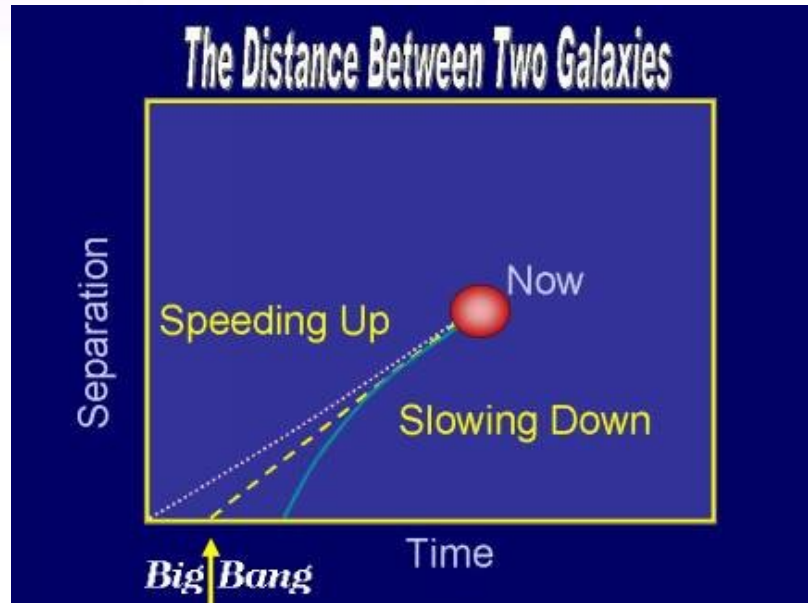
Radial velocities, corrected for solar motion, are plotted against distances estimated from involved stars and mean luminosities of nebulae in a cluster. The black discs and full line represent the solution for solar motion using the nebulae individually; the circles and broken line represent the solution combining the nebulae into groups; the cross represents the mean velocity corresponding to the mean distance of 22 nebulae whose distances could not be estimated individually.

Supernovaer og avstand

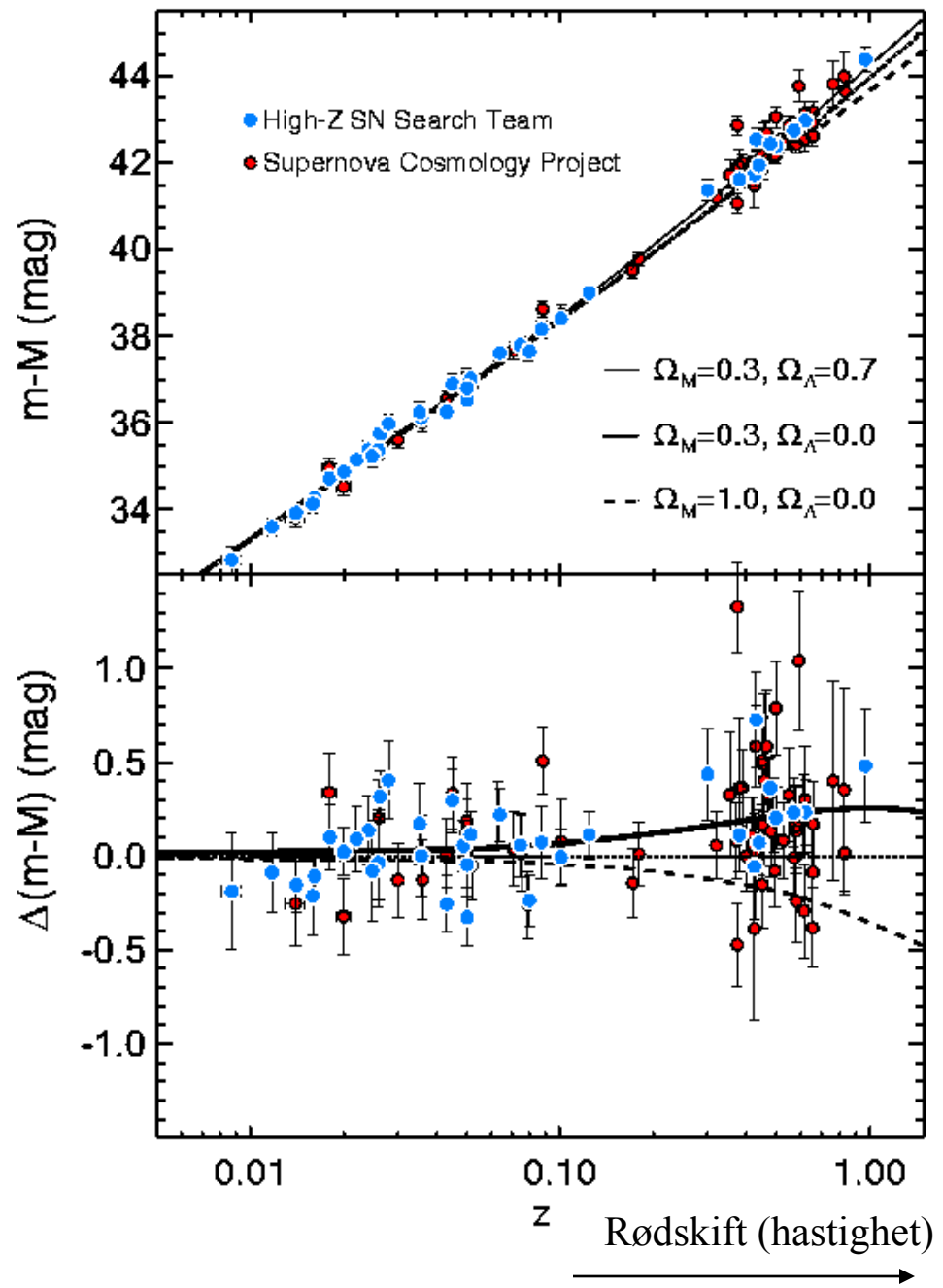
- Supernova-ekspløsjoner er en godt kjent del av en stjernes livssyklus → godt kjent og *høy* lys-intensitet, L .
  - Kan se fjerne supernovaer p.g.a. intensiteten
- Avstand, r , gitt fra $l = kL/r^2$

m = størrelsesklasse
 Høy m betyr svakt lys
 (som betyr stor avstand)

Det fins nå noen observasjoner med z godt over 1 (v.h.a. Hubble space telescope)

Men Hubble's konstant var slett ikke konstant gjennom universets historie. For rødsift som nærmer seg 1 skal man se avvik fra dagens verdi

$$\frac{H^2(z)}{H_0^2} = \Omega_M (1+z)^3 + \Omega_\Lambda (1+z)^{3(1+w)}$$

Ω -ene beskriver massen og energien i universet (summerer seg til ca. 1)

Observasjoner passer med

$$\Omega_M = \Omega_{\text{synlig}} + \Omega_{\text{mørkmaterie}} = 0,05 + 0,25$$

$$\Omega_\Lambda = 0,7 \text{ (mørk, frastøtende energi!)}$$

100 år med sort stråling

- Alle legemer avgir et strålespekter som bare avhenger av temperatur
- Plancks strålingslov:

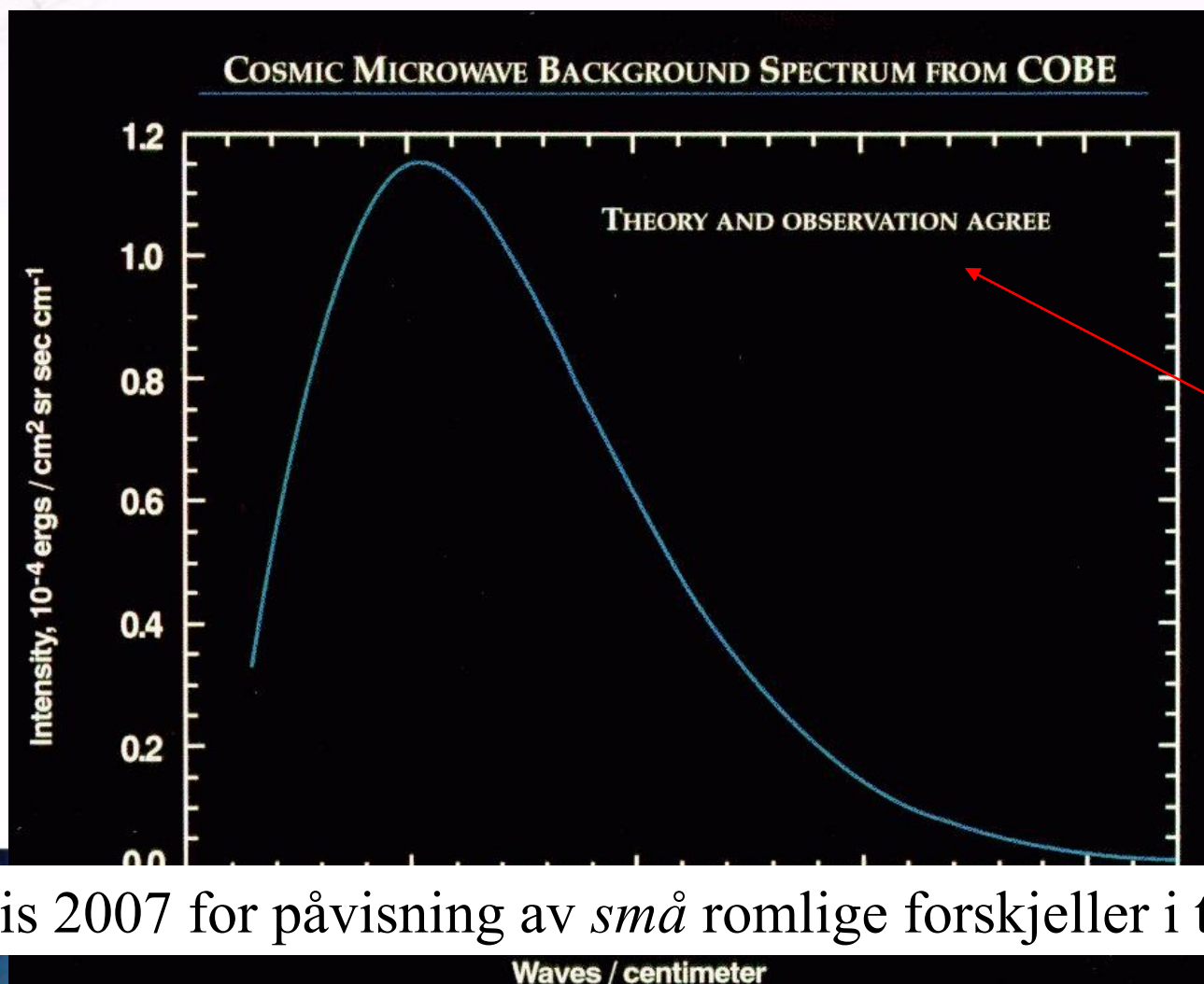
$$I(\nu, T) = \frac{2h\nu^3}{c^2} \frac{1}{e^{\frac{h\nu}{kT}} - 1}$$

Plancks strålingslov

- Utleidet for 100 år siden ved å anta diskrete energitilstander for fotonene
  - Viktig brikke under utviklingen av kvantemekanikken
- Nå: Viktig som bevis for å underbygge teorien om Big Bang

Universets temperatur er $(2,725 \pm 0,002)K$

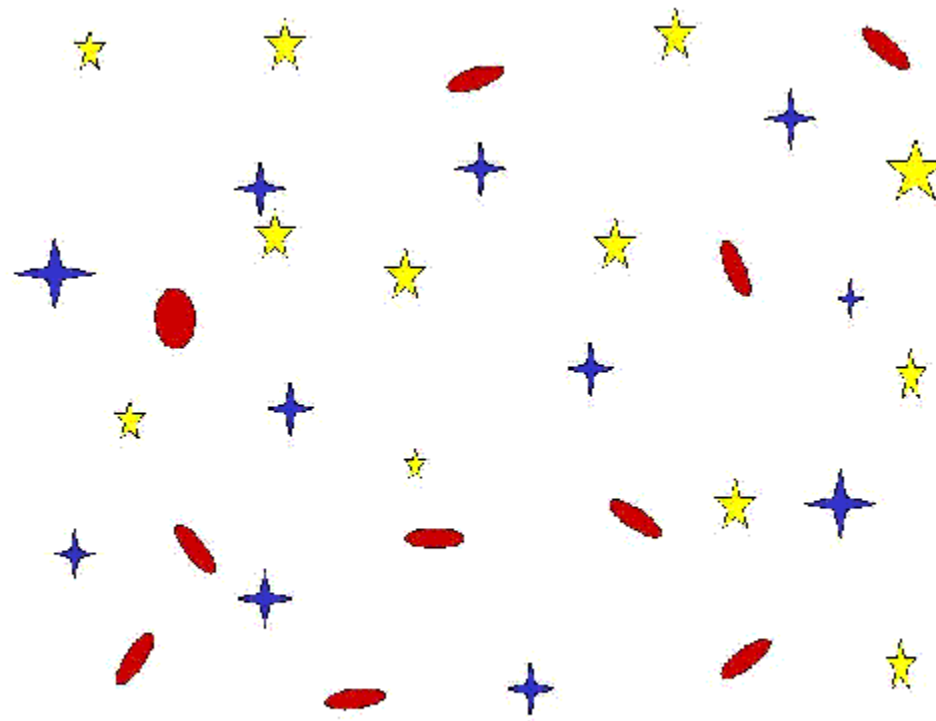

Nobelpris 2007 for påvisning av *små* romlige forskjeller i temperaturer

Hva betyr det at universet ekspanderer?

- En **geometrisk** effekt i Einsteins generelle relativitetsteori, der selve skalaen ekspanderer i alle punkter
- Galakser etc. er rosiner i en bolledeig under heving!
- Tilstedeværelse og temperatur fra kosmisk mikrobølgespekter underbygger Big Bang teori

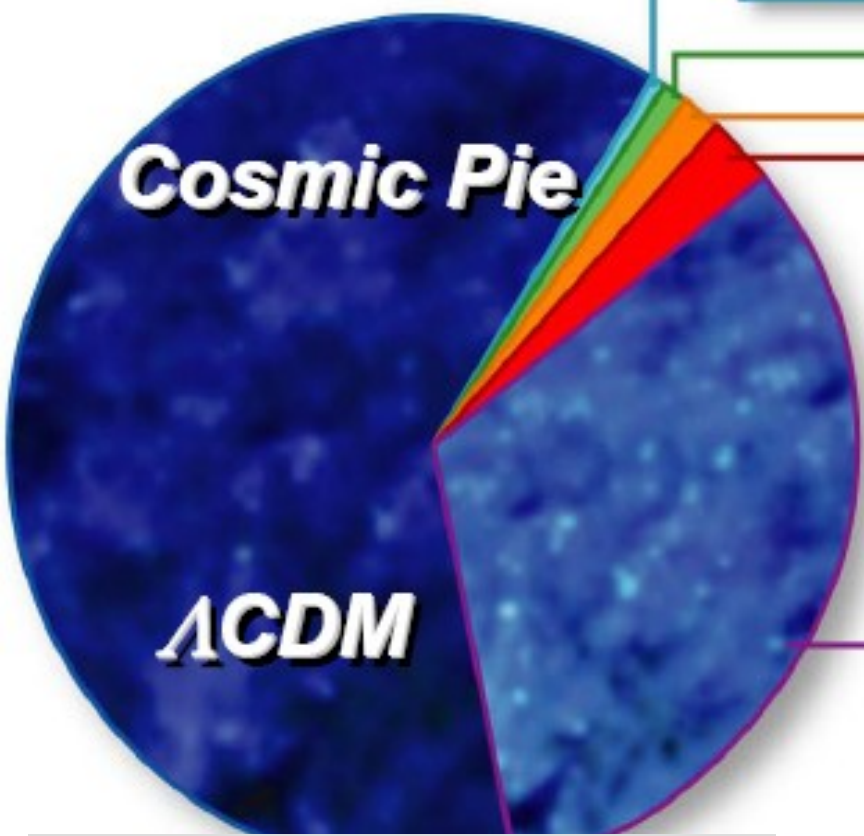

A Toy Universe

$$\Omega_i \equiv \rho_i / \rho_{\text{CRITICAL}}$$

$$\Omega_{\text{TOTAL}} = 1$$

Heavy Elements:
 $\Omega=0.0003$

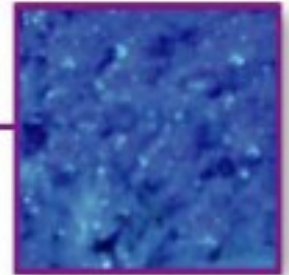
Neutrinos (ν):
 $\Omega=0.0047$

Stars:
 $\Omega=0.005$

Free H & He:
 $\Omega=0.04$

Cold Dark Matter:
 $\Omega=0.25$

Dark Energy (Λ):
 $\Omega=0.70$

Modell, 'Cold Dark Matter, og kosmologisk konstant'

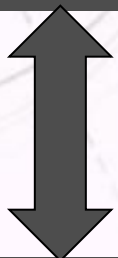
Hvorfor har universet bare materie?

- Sakharovs tre betingelser:
  - Brudd på bevaring av baryontall
  - Brudd på partikkel-antipartikkelsymmetri
  - Faseoverganger (system ute av termisk likevekt)
- Partikkelfysikk kan bidra til å belyse de to første betingelser

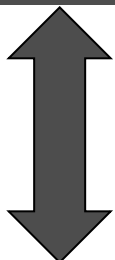

The Big Bang and its particles

Kosmologi

Astropartikkelfysikk

Partikkelfysikk

Hvilke partikler? →

Big Bang →

